

Третій об'єкт управлінського аналізу – зміни в навчальному процесі навчального закладу (якщо він працює в інноваційному режимі). При цьому потрібно дослідити сьгоднішні результати, порівняти їх з учорашніми. Спланувати на цій основі індивідуальну допомогу педагогу, якщо вона йому потрібна. Цей аналіз допоможе керівникам навчальних закладів змістовно та методично правильно переорієнтувати навчальний процес.

Четвертий об'єкт аналізу – вплив інновації на педагогічний колектив. Управлінці навчальних закладів підтверджують сприятливий вплив інновацій не тільки на колектив, а й на гармонізацію відносин школи та соціуму [3].

Висновки. Отже, зміни в змісті й структурі загальноосвітньої школи мають глибинний характер і потребують розв'язання проблеми підготовки вчителя-інноватора, який володіє проєктивним мисленням, перспективними педагогічними технологіями, є суб'єктом особистісного та професійного зростання, вміє досягти нової педагогічної мети.

Робота з учителями-інноваторами стала тією основою, яка дає змогу управлінським структурам розвивати систему освіти на основі інноватики.

Література

1. Банашкевич Т. Інноваційні методи виховання у роботі вчителя / Т. Банашкевич // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – К. : Науково-методичний центр вищої освіти, 2006. – Вип. 44. – С. 29–32.
2. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки / В.М. Курило, В.П. Шепотько. – К. : Деміур, 2006. – 432 с.
3. Управління навчальним закладом : навч.-метод. посіб. : у 2 ч. / В.В. Григора, О.М. Касьянова, О.І. Мармаза та ін. – Х. : Веста : Ранок, 2004. – Ч. 1. Абетка менеджера освіти. – 160 с.
4. Чудакова В.П. Технологія експертизи і корекції готовності педагогів до інноваційної діяльності: організаційно-психологічний аспект / В.П. Чудакова // Управління школою. – 2008. – № 26. – С. 18–29.

ХАТУНЦЕВА С.М.

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ВЧИТЕЛЯ-ПОЧАТКІВЦЯ В УМОВАХ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

Пріоритетним напрямом перебудови педагогічного процесу у вищій школі в умовах гуманізації й демократизації освіти є формування особистості майбутніх спеціалістів, які могли б за порівняно короткий строк увійти в трудове та громадське життя педагогічного колективу та успішно виконувати свої функції. Особливої уваги в підготовці педагогічних кадрів вимагає сільський учитель, що пов'язано з певними причинами економічного, соціально-демографічного й загальнокультурного характеру.

Актуальність цієї проблеми зумовлена специфікою професійно-педагогічної діяльності викладача сільської школи. Особливість професійно-педагогічної діяльності молодого вчителя сільської школи визначається віддаленістю шкіл від науково-методичних і культурних центрів, невеликою наповнюваністю шкіл учнями, що передбачає необхідність міцних

знань не тільки всіх розділів шкільної програми з курсу, що викладає молодий фахівець, а й вивчення інших суміжних предметів, або опанування нових, не маючи відповідного фаху; недостатньою матеріально-технічною базою; індивідуальним характером суспільних відносин на селі, виробничою діяльністю населення, особливістю природних умов місцевості, традицій.

Різні аспекти проблеми адаптації досліджували такі науковці: Б. Андрієвський, Л. Борисова, М. Стурова (сутність та структура соціальної адаптації молодого вчителя); Л. Єршова (вплив конструктивних умінь молодих учителів на ефективність професійної адаптації); Н. Кузьміна, А. Акімова, В. Єлманова, Г. Засобіна, Л. Соколова (труднощі вчителів-початківців); О. Солодухова (становлення особистості молодого вчителя в процесі професійної адаптації, психокорекція особистісних якостей молодого вчителя), О. Мороз (професійна адаптація й соціально-психологічна адаптація молодого вчителя), С. Селіверстов (адаптація студентів до навчання у вищому навчальному закладі), О. Плотнікова (дидактична адаптація студентів першого курсу ВНЗ), Н. Чайкіна (психологічна структура професійної адаптації молодого вчителя).

Аналіз праць свідчить про високий ступінь розробленості проблеми в психолого-педагогічній літературі, але залишаються ще недостатньо вивченими проблеми професійно-педагогічної адаптації викладача-початківця в умовах сільської школи.

Метою статті є вивчення професійно-педагогічної адаптації викладача-початківця в умовах сільської школи.

Початковий період входження в професійне середовище специфічний за своєю напругою, важливістю для особистісного й професійного розвитку сільського вчителя-початківця. Від того, як цей період відбудеться, залежить, чи стане він професіоналом, чи залишиться в освітній сфері або знайде себе в іншій справі.

Характерні особливості праці вчителя, зокрема сільського:

- педагогічна діяльність не передбачає зниження вимог з огляду на недостатню його кваліфікацію: високі жорсткі вимоги до професійної компетентності з боку освітнього середовища діють з першого дня роботи;
- педагог сільської школи не завжди має можливість отримати консультацію колег миттєво, оскільки цей предмет викладає тільки він у цій школі, необхідно звертатися до вчителів інших шкіл, а на це потрібний час;
- у зв'язку з великою мінливістю освітнього середовища, наявністю в ньому значної кількості флуктуацій діяльності педагога, які важко враховуються, не буває повторів;
- педагогічна діяльність вимагає часто миттєвої, але професійно точної реакції;
- високою є ціна помилок і значний період прояву кінцевих результатів педагогічної діяльності;

– постійна праця в умовах високого рівня невизначеності (при схожих початкових умовах і аналогічних технологіях підсумкові результати часто бувають різними);

– істотне значення має внутрішня мотивація (це частково пов'язано з обмеженими можливостями зовнішньої мотивації).

Викладач визначає шляхи, форми, засоби й методи передачі інформації учням. Отже, закон сутності навчання зумовлює роль і функції педагога, оскільки є сумісною діяльністю викладача й учня, причому в теорії та практиці сучасної освіти акцент зміщується з навчальної діяльності викладача на пізнавальну діяльність учня, викладач повинен допомагати організовувати учням їхню діяльність, постійно прагнути до сумісної діяльності.

Крім того, викладачеві сільської школи необхідно поєднувати педагогічну діяльність з висококваліфікованою спеціальною та науковою діяльністю. Вчитель повинен мати широкий кругозір та ерудицію, високий рівень сформованості педагогічної культури, які необхідні для здійснення ефективної професійно-педагогічної діяльності.

Щоб ефективно здійснювати професійно-педагогічну діяльність, викладач повинен уміти адаптуватися до неї та в ній. У сучасній довідниковій літературі поняття “адаптація” розглядається як пристосування [1, с. 20; 4, с. 13], приведення у відповідність, відповідність чомусь. Для полегшення процесу вивчення феномену адаптації людини багато авторів розглядали різні сторони цього явища, пропонували класифікації за різними підставами. В основу нашої класифікації покладено взаємодію людини з навколишнім світом: взаємодія з матеріальним світом є біологічною адаптацією, взаємодія із соціальним середовищем – соціальною й соціально-професійною; взаємодія з освітнім середовищем – професійною й професійно-педагогічною.

Адаптація як цілісний процес містить:

– фізіологічні зміни (швидкості психічних реакцій, чутливості рецепторів та ін.);

– психічний розвиток (здібностей, потреб, норм, мислення, уваги);

– пізнавальні процеси (научіння, набуття знань, умінь, навичок, освоєння різних діяльностей, поведінкових норм та ін.);

– трансформацію системи цінностей індивіда;

– активний вплив суб'єкта адаптації на себе й середовище (осмислення ситуації, постановка завдань, цілеспрямована діяльність).

Ми будемо дотримуватися уявлення про адаптацію індивіда до нових умов середовища або виду діяльності як про складний багатофакторний процес урівноваження між актуальним рівнем розвитку індивіда, його можливостями й новими вимогами середовища (діяльності, зони найближчого розвитку) до нього, а також як про результат цього процесу.

Якщо розглядати особистісний і професійний розвиток учителя в аспекті адаптації, то структуру адаптаційних процесів можна подати у вигляді трьох блоків: блок, який характеризує початкову фазу розвитку особистості; блок, який характеризує початкову фазу розвитку освітнього се-

редовища; блок, який характеризує початкову фазу розвитку педагогічної діяльності.

Коротко охарактеризуємо кожний з блоків. Викладач-початківець у процесі входження в освітнє середовище засвоює її норми, ціннісні орієнтації, традиції, вимоги, постійно взаємодіючи з учнями, колегами, адміністрацією, спирається на наявну матеріальну базу, поглиблює своє володіння змістом освіти, трансформує своє розуміння глобальних цілей освіти й формує власні локальні цілі, узгоджені із цілями глобальними, своїх колег, адміністрації, учнів. Ці процеси вимагають систематичної й кропіткої роботи над собою, розвитку самодисципліни, потреби й смаку до самоосвіти, критичного мислення, адекватної самооцінки власних досягнень і досягнень своїх колег і студентів. У результаті викладач починає більш глибоко розуміти внутрішній світ своїх вихованців і колег, адекватно оцінювати особливості їх характеру, рівень особистісного та професійного розвитку (під професійним розвитком учнів розуміємо їхні потенційні можливості у вивченні предмета, побічно він може оцінюватися за глибиною зони їхнього найближчого розвитку), значно підвищити прогнозованість і керованість розвитку педагогічних ситуацій, розширити те коло педагогічних завдань, у вирішенні яких він відчуває себе впевнено й потенційно може їх розумно вирішити. Відбувається поглиблення професійного знання предмета, розширюється набір “стандартних” ситуацій, на які він може спиратися в процесі своєї роботи, різко зростає швидкість обробки інформації та прийняття рішень у цих стандартних ситуаціях, що дає йому змогу не провалитися в процесі розвитку педагогічних ситуацій, економити час для орієнтування і прийняття ефективних рішень в умовах невизначеності педагогічного процесу. У підсумку істотно підвищується його рейтинг (при нормальному перебігу процесу адаптації) в очах учнів, колег і адміністрації. Отримує позитивне підкріплення такий істотний чинник розвитку, як потреба в досягненні позитивної оцінки своїх колег і учнів. Викладач перестає бачити групу як єдине ціле, починає помічати якщо не кожную особистість, то багатьох, їхні достоїнства і вади, сильні і слабкі сторони, на що він зможе спиратися, а де може розраховувати тільки на свої сили (при нормальному і природному розвитку освітнього середовища ця небезпечна зона повинна обов’язково звужуватися, й одним з найважливіших завдань адміністрації та колег є розмивання цієї дуже неприємної, а подекуди й катастрофічної зони). У результаті зростає діагностичний потенціал викладача, його талант до рефлексії й цілепокладання. Він починає усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони (як природні, так і отримані в результаті особистісного й професійного розвитку), працює в “слабких та сильних” напрямках, починає усвідомлювати, що одне й те саме педагогічне завдання можна вирішити різними способами, але при цьому треба знаходити саме те, що співзвучне його особистісним і професійним особливостям, максимально враховуючи при цьому особливості освітнього середовища. Це одна з основних причин, чому так важко тиражувати, а іноді просто копіювати досвід і досягнення кращих педагогів. Зростає палітра освоєних методів

і технологій. Разом з цим зростає професійна спостережливість, швидкість і адекватність її реакції на нестандартні ситуації, терпіння, наполегливість у вирішенні поставлених завдань. Оскільки викладач не є єдиним джерелом інформації для учнів, то він завжди повинен підтримувати форму, наздоганяти й переганяти, у позитивному розумінні, колег, а знань після закінчення ВНЗ вистачає лише років на 5–6, то виникає потреба в неперервному саморозвитку й самовдосконаленні, що є одним з основних гарантів успішності процесів адаптації та розвитку.

Слід зазначити, що розвиток педагогічної діяльності відбувається за декількома напрямками.

По-перше, викладач удосконалює свою особисту техніку діагностики. У міру входження в освітнє середовище, свого особистісного й професійного розвитку він набуває досвіду взаємодії з учнями, колегами, адміністрацією, одержує уявлення про їхні інтерпретації глобальних і локальних цілей освіти, може впливати на корекцію цих цілей, що відповідає його поглядам на освіту, має можливість глибше проникнути в їхній внутрішній світ, набуває безцінного досвіду точної діагностики різних педагогічних ситуацій, при цьому розвивається і його техніка, і, що особливо важливо, педагогічна інтуїція.

По-друге, слідом за ефективною діагностикою розвивається вміння постановки системи ближніх і далеких цілей, що відповідає реальній можливості викладача та можливостям сучасної науки. Формування цього вміння відбувається непросто. На перших етапах роботи, коли результати власної діагностики неточні, інтуїція не спрацьовує, розмаїття технологій, якими реально володіє викладач, мінімальне, а система ціннісних орієнтацій, вимог і правил, які має середовище, внутрішньо ним ще не прийнята й не освоєна, отже, великий рівень суперечностей між здібностями, потребами й нормами, а як наслідок – низький ступінь адаптації. Є дуже великі стимули до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення, самообмеження, але є й реальна небезпека зірватися в “штопор”, потрапити в стан дистресу. І якщо в ці моменти у викладача є на кого спертися (на колег, адміністрацію, ВНЗ, який він закінчив, ФПК), є можливість доступу до спеціальної літератури і професійних консультацій, цей процес адаптації буде проходити менш болісно й більш успішно, без особливих втрат. Слід зазначити, що ці міркування можна висловити й на адресу більшості викладачів у критичних точках траєкторії їхнього професійного й особистісного розвитку, адаптаційного сценарію життя, коли вони приходять у новий колектив, де інша система цінностей і рівень розвитку, коли починають освоюватися нові курси або нові технології, коли змінюються або піддаються ґрунтовному переосмисленню погляди на філософію освіти, систему локальних і глобальних цінностей, коли виникає великий розрив особистої системи ціннісних орієнтацій й ціннісних орієнтацій освітнього середовища.

По-третє, зростання діагностичних можливостей і техніки цілепокладання тісно пов'язане з технологічними можливостями вчителя, з тим багатством змісту освіти, методів, форм і засобів, якими він володіє, зі

ступенем досконалості, правильним вибором та ефективним застосуванням конкретних технологій з його арсеналу.

По-четверте, це розвиток і вдосконалення власних контролюючих функцій, розвиток внутрішньої чесності й критичності мислення, тому що далеко не завжди той результат, що проектувався на початку шляху, був досягнутий наприкінці.

По-п'яте, усе попереднє неможливо здійснити без розвитку та вдосконалення саморефлексії. Саме після виявлення результатів роботи необхідно здійснити аналіз: “чому вийшло саме так, а не інакше, що потрібно робити, чи є об'єктивна можливість особисто реалізувати реальну траєкторію досягнення поставленого результату, а можливо, що вихідні цілі мають потребу в корекції, або взагалі повинні бути замінені іншими? Або, очевидно, самий гіркий для будь-якої особистості висновок, як це не складно й боляче, це завдання вирішити все-таки необхідно, але воно мені не під силу, і його може виконати тільки хтось інший? Але якщо цей шлях пройдений і є бажання досягти мети, він завжди приводить до усвідомлення необхідності роботи над собою, самоосвіти, самовдосконалення, критичного ставлення до власних досягнень, саморозвитку, досягнення результату і, як наслідок, до нормального розвитку адаптаційних процесів і зниження рівня суперечностей між потребами, здібностями й нормами.

Отже, активна реалістична позиція та неперервний саморозвиток – найважливіші елементи адаптації викладача-початківця. Загальновідомо, що викладач-початківець у перший рік роботи зазнає значних утруднень, часом близьких до стресових. У цього феномену багато причин:

- недостатня розробленість теоретичних питань професійної підготовки викладача і його наступного входження в професійне середовище;
- відсутність належного супроводу періоду “входження” з боку навчального закладу;
- невідповідний зміст навчально-виховного процесу;
- недостатня організація й оснащення навчально-виховного процесу;
- слабе кадрове забезпечення навчально-виховного процесу;
- соціально-економічний стан у країні;
- природний розрив між рівнем реальної підготовки викладача-початківця та запитами практики;
- розрив між рівнем сформованості особистих якостей, необхідних для педагогічної діяльності, і реальною особистістю педагога-початківця;
- розрив між його запитами й реальною можливістю їх задоволення;
- вплив законів природи, відповідно до яких усякий розвиток, у тому числі професійний і особистісний, неможливий без наявності суперечностей, утруднень і криз.

Говорячи про професійну адаптацію педагога-початківця, П. Шептенко визначає її як процес удосконалення ним набутих у ВНЗ знань, умінь, навичок, педагогічної майстерності, як уміння в процесі діяльності здійснювати оптимальний вибір методичних засобів залежно від конкретної ситуації навчально-виховного процесу, передбачати результати

педагогічного впливу колективу й окремої особистості, пристосування до конкретних умов організації роботи [3, с. 9]. Соціальна адаптація відображує процес взаємодії викладача-початківця з певним соціальним середовищем, протягом якого відбувається “узгодження цілей і ціннісних орієнтацій” [3, с. 30], “вимог і очікувань” [4, с. 13] його і членів колективу, засвоєння нових або набутих раніше норм поведінки, традицій, знаходження власного місця в системі колективних відносин. Значущість виокремлення цього виду адаптації викладачів-початківців визначаються специфікою педагогічної праці, яка за своєю сутністю має комунікативний характер і неможлива без контакту з учнями, колегами, адміністрацією. Крім того, від єдності їхніх цілей, намірів і спрямувань залежить успішність професійно-педагогічної діяльності не тільки окремого викладача, а й освітнього закладу в цілому, адже продукт праці залежить від злагодженості дій” [5, с. 61].

Психологічна адаптація пов’язана з реакцією психіки на зміну соціального статусу й основного виду діяльності. В основі психологічної адаптації є “ломка звичного динамічного стереотипу та вироблення нового” [2, с. 71]. В одного викладача цей процес відбувається рівно, в іншого – кризово, стрибкоподібно, може призводити до нервових розладів і стресових реакцій, викликаючи дезадаптаційний психологічний синдром, основними показниками якого є емоційна напруга, нервозність, занепокоєння, неспокій, тривога, відчуття дискомфорту, стан невпевненості, поганий настрій, незадоволення собою і власною діяльністю тощо.

У реальній дійсності всі види адаптації тісно взаємопов’язані між собою, оскільки, по-перше, вони відбуваються в один термін і з одним і тим самим суб’єктом діяльності; по-друге, перебувають у деякій залежності одне від одного. Так, успішна інтеграція в соціально-психологічний мікроклімат колективу, систему офіційних й неофіційних відносин, увага, доброзичливість й підтримка з боку колег, адміністрації створюють сприятливі умови для зростання професійної майстерності й педагогічної культури викладача-початківця як спеціаліста. І, навпаки, через професійну діяльність він реалізує себе як особистість, почуває себе впевненіше, швидше знаходить своє місце в системі міжособистісних відносин.

Серед причин, які викликають труднощі професійної адаптації як сільських, так і міських молодих учителів, слід назвати недоліки в системі їх психолого-педагогічної підготовки: недостатній рівень знань наукових основ оптимального управління процесом навчання та виховання учнів, володіння методами та засобами інтелектуального розвитку школярів, здійснення індивідуального підходу, реалізації міжпредметних зв’язків, діагностики причин незадовільних результатів, забезпечення єдності дій з батьками та громадськими організаціями. Наявні значні недопрацювання й у спеціальній підготовці: знання шкільних програм, навчальних посібників; володіння вміннями та навичками вирішення завдань, проведення дослідів і демонстрацій; застосування технічних засобів навчання.

Результатом подолання труднощів є утвердження в особистості вчителя почуття відповідальності за навчання та виховання дітей, задоволення

педагогічною діяльністю, прагнення до творчої активності й професійної самостійності у вирішенні завдань навчально-виховного характеру.

Недостатньо тільки знань і вмінь, набутих у вищому педагогічному закладі, якостей та властивостей особистості без постійного самовдосконалення, без залучення вчителя в активну творчу діяльність. Треба додати, що сама природа педагогічної праці потребує постійного руху творчого пошуку, а отже, очевидна необхідність систематичного підвищення кваліфікації сільських учительських кадрів.

З формуванням у молодих учителів потреби в самоосвіті тісно пов'язане утворення в них певної системи вмінь, необхідних для здійснення цілеспрямованої самоосвітньої діяльності: самостійно орієнтуватися в педагогічній літературі, здійснювати бібліографічний пошук; цілеспрямовано виділяти, систематизувати та критично усвідомлювати необхідні положення, факти, висновки; здійснювати аналіз і синтез наукових даних з проблеми, що вивчається, укладати бібліографію; постійно слідкувати за розвитком педагогічної науки; творчо застосовувати самостійно набуті педагогічні знання в практичній діяльності.

Вищезгадані вміння становлять основу самоосвітньої діяльності педагога-початківця, без яких стає неможливим творче зростання на шляху до оволодіння педагогічною майстерністю, а отже, заперечується можливість успішної професійно-педагогічної адаптації молодого вчителя.

Висновки. Таким чином, професійно-педагогічна адаптація викладача-початківця сільської школи є складним процесом пристосування до нових умов, входження в освітнє середовище, оволодіння його стандартами, цінностями, засвоєння й реалізації професійного досвіду. Успішність професійно-педагогічної адаптації викладача-початківця визначається необхідністю постійного аналізу та оцінювання розвитку системи знань, умінь і особистісних якостей, власних можливостей, результатів професійної діяльності з метою постійного самовдосконалення.

Перспективу дослідження порушеної проблеми вбачаємо в теоретичному обґрунтуванні соціально-професійної адаптації сільського викладача-початківця.

Література

1. Большая советская энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1977. – Т. 27. – 624 с.
2. Основы педагогики и психологии высшей школы / под ред. А.В. Петровского. – М. : МГУ, 1986. – 303 с.
3. Попов В.Г. Социально-педагогическая адаптация населения к рынку / В.Г. Попов // Вестник высшей школы. – 1993. – № 5. – С. 30–32.
4. Российская педагогическая энциклопедия : в 2 т. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1993. – Т. 1. – 608 с.
5. Форманюк Т.В. Синдром “эмоционального сгорания” как показатель профессиональной дезадаптации учителя / Т.В. Форманюк // Вопросы психологии. – 1994. – № 6. – С.57–64.
6. Шептенко П.А. Профессиональная адаптация молодого учителя сельской школы в процессе стажировки : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук / П.А. Шептенко. – М., 1983. – 18 с.